

A. JUOZAITIS

L. RANKĖS IR J. G. DROIZENO ISTORIOSOFINĖS KONCEPCIJOS

1833 m. vokiečių istorikas Leopoldas fon Rankė (1795—1886) įkūrė „Istorinį politinį žurnalą“, kurio išėjimo iš spaudos data formaliai siejama su vadinamosios Istorinės mokyklos atsiradimu. Kartu su B. Nybūru ėmęs diegti į istorijos mokslą griežtus šaltinių atrankos metodus, jis buvo ne mažiau originalus ir platesniame — visų humanitarinių mokslų metodologijos — kontekste. Pasižymėdamas plačia humanitarine kultūra, o iš dalies ir tam tikra filosofine įžvalga¹, L. Rankė kartu su F. Šlėjermache-riu stovėjo prie XX a. mokslo — hermeneutikos — lopsio. Tuo pat metu jis inspiravo ir istoriko Johano Gustavo Droizeno (1808—1884) teorinius tyrinėjimus, kurie atvedė pastarąjį į priešingą jo pirmtakui poziciją. Visa tai, t. y. idėjų istorinio perimamumo aktualijos ir mokslinio atradimo rutuliojimosi logika, skatina plačiau panagrinėti šių dviejų XIX a. istorikų teorines-metodologines koncepcijas.

1831 m. L. Rankė suformulavo savo pagrindinę tezę, kurios laikėsi viso kūrybinio kelio metu. Ji skelbė, jog pretenduojantis į objektyvumą istorijos mokslas privalo visiškai atsisakyti spekuliacijų (tai teigdamas, L. Rankė visų pirma turėjo omenyje G. V. F. Hėgelį), kurios neišvengiamai nustelbia praeities fakto savaimingumą. „Istoriją sudaro vien tik faktai — juos reikia pažinti, perprasti ir deramai aprašyti. Tikras mokslas pažįsta vien faktus“². Ši tezė, ilgainiui virtusi teorine pozicija, buvo sąmoningai priešpriešinama G. V. F. Hėgelio istoriosofinei vizijai, kurioje, kaip žinoma, istorinio kontinuumo faktiškumas buvo „besvoris“ — vien refleksyvus, mąstymo saviraida pagrįstas praeities suvokimas suteikdavo istorijai tapsmą ir vystymąsi. Taigi ne praeities *per se* apmąstymas, o paties mąstymo suistorinimas tapo G. V. F. Hėgelio sistemos varomąja jėga.

¹ H. G. Gadameris pastebi, jog L. Rankės mintys apie savimone tam tikra prasme nenusileidžia J. G. Fichtės ar G. V. F. Hėgelio mąstymo sklaidai. Šioje analogijoje jis įžvelgia tradicijos jėgą: „Visiška būties saviskaidra (Selbstdurchsichtigkeit), kurią G. V. F. Hėgelis regėjo absoliučiam filosofiniame žinojime, įteisino taip pat ir L. Rankės, kaip istoriko, savimone,— „nepaisant to, jog šis griežtai atmetė spekuliatyvios filosofijos pretenzijas“ (žr. *Gadamer H. G. Wahrheit und Methode.*— Tübingen, 1975.— S. 199).

² *Ranke L. Das Briefwerk.*— Hamburg, 1949.— S. 246.

Sios pozicijos idealizmas neišvengiamai grindė save to, kas „protinga“, absoliutumu: „Tik nagrinėjant pasaulio istoriją, turi sąvaime paaiškėti, kad joje viskas buvo protinga, kad ji buvo protinga, būtina pasaulio dvasios eiga, dvasios, kurios esmė yra visada viena ir ta pati, bet šią vienintelę savo esmę išryškina pasaulio egzistencijoje“³. Tačiau vokiečių klasiko koncepcija, nepaisant jos idealizmo, turėjo vientisą gnoseologinę išklotinę. Koks likimas lydėjo L. Rankę, kuris, atmesdamas savo pirmtako spekuliacijas, atmetė kartu ir jo pažinimo teorijos aparatą? Juk, iškelęs istorinį faktą kaip vienintelę praeities realybę, L. Rankė negalėjo išvengti klausimo apie to fakto *pažintinį* apibrėžtumą.

Kiekvienas profesionalus istorikas, dirbdamas su konkrečia istoriografine medžiaga, turi regėti praeitį ir dabartį kaip vieningo pasaulinio vyksmo sistemą — priešingu atveju turimoje medžiagoje jam nepavyks išvysti nieko daugiau, išskyrus ją pačią. Kitaip tarus, tirdamas konkretų objektą, istorikas privalo turėti visuotiną įvairiarūšių duomenų atrankos ir klasifikavimo kriterijų. Pačia plačiausia prasme toks kriterijus neatsiejamas nuo pasaulėžiūrinės istoriko orientacijos, atskleidžiančios jo požiūrį į pirmąpradžius žmogaus egzistencijos ir veiklos elementus. K. Marksas, kaip žinoma, tokiu elementu laikė ekonominio poreikio vystymosi procesą — ši išvalga sąlygojo marksistinę istorijos teorijos (istorinio materializmo) atsiradimą. Tuo tarpu G. V. F. Hegelis jį aptiko sąmonės spontaniškumo fakte, t. y. refleksyvaus mąstymo, o ne daiktinės tikrovės kaitos procese. Šis atradimas nesustabdė jo ir, žengęs tolesnį žingsnį, G. V. F. Hegelis jau galėjo paskelbti dvasią pasaulio istorijos vyksmo racionaliąja esme. Tuo veiksmu jis eliminavo istorinio kontinuumo, atstojusio racionalistinei tradicijai dekartiškąją „tįsąją materiją“, ontologinį savarankiškumą. L. Rankė nuėjo savitu keliu.

Pirmojo savo stambaus kūrinio pratarmėje L. Rankė rašė: „Iš istorijos mokslo buvo reikalaujama, pasiremiant praeitimi, mokyti šiuolaikinius žmones ateities. Šis kūrinys nekelia sau tokio kilnaus tikslo. Juo norima tik atskleisti tai, kas iš tikrųjų buvo“⁴. Formulė „wie es eigentlich gewesen war“ (kaip tatai iš tikrųjų buvo) išgarsino vokiečių mokslininką. Tačiau objektyvumas, kurį ji perša, niekada negali būti pasiektas vien lakoniška programa — būtina detali pažintinių principų eksplikacija.

Istorikas M. Bargas susieja praeities pažinimo objektyvumo problema su keletu esminių sunkumų, kurių neįmanoma išvengti jokio istorinio tyrinėjimo metu. Pirma, istorinius šaltinius (kronikas, dokumentus, laiškus ir pan.) kuria konkretūs žmonės, turintys subjektyvų požiūrį į konkrečius reiškinius. Antra, istorijos pažinimas visad lieka *p a ž i n i m u*, kuris negali pateikti savo tyrinėjamą dalyką adekvačios kopijos pavidalu⁵. Šios pastabos itin aktualios, vertinant L. Rankės teorinių samprotavimų ir istoriosofinės programos užmojus.

³ Hegelis G. Istorijos filosofija // Filosofijos istorijos chrestomatija.— V., 1974.— P. 43.

⁴ Ranke L. Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535 // L. Ranke Sämtliche Werke.— Leipzig, 1874.— Bd. 33.— S. VIII.

⁵ Барз М. Категории и методы исторической науки.— М., 1984.— С. 166—168.

Į akis krinta visų pirma tai, jog L. Rankė faktiškai apmąstė bei stengėsi įveikti tik pirmąjį minėtą sunkumą. Jo pasiekimai šiuo aspektu nebuvo bergždi ir turėjo įtakos viso istorijos mokslo raidai⁶. Prieš antrąjį sunkumą jis tarsio buvo užmerkęs akis. Savo pakankamai negilia teoriniu atžvilgiu teze, teigiančia, jog istorijos vyksmą ir konkrečius jo momentus privalu (vadinasi, ir galima) atskleisti maksimalaus adekvatumo laipsniu, t. y. pažinti praeitį tokią, kokia ji buvo iš tikrųjų, L. Rankė peržengė mokslo kompetencijos ribas.

Nesunku pastebėti, kad formulė „wie es eigentlich gewesen war“ yra visiškai neutrali istoriko pasaulėžiūrinės pozicijos atžvilgiu — pati savaime ji tėra formali, o ne turininga tyrinėjimų priemonė. Nepateikdama kriterijų šaltinių atrankai ir klasifikavimui, ji faktiškai gali priglauti bet kurį požiūrį į žmogaus egzistencijos ir veiklos pirmąją elementą. Šis indiferentiškumas pelnė L. Rankę „nepartinio istoriko“ vardą, bet neapsaugojo nuo idealizmo.

Vokiečių mokslininkas, būdamas istoriku, vis dėlto negalėjo atsiskyti konkretaus žvilgsnio į pirmąją praeities (o kartu ir dabarties) visuomeninės tikrovės procesų elementą. Jis išsprendė šią problemą gautinai elementariai: pasikliaudamas sveiko proto funkcinė galia, „pamatė“ pasaulį ir jo istoriją pro politikos kategorijų prizmę⁷. Ta aplinkybė reikalinga specialaus aptarimo.

L. Rankė priklausė viešpataujantiems suskaldytos XIX a. Vokietijos sluoksniams. Praūžus Napoleono karams, šių sluoksnių ideologijoje įsivyravo nacionalinio atgimimo, vieningos Vokietijos idėja. Į vokiečių biurgerio pasaulį palaiapsniui smelkėsi politinio mąstymo aktualijos, kurios ilgainiui suformavo visuotinus stereotipus, t. y. konkrečių visuomenės ir istorijos viziją⁸. Tokia situacija netruko uždėti savo antspaudą ir ant teorinio mąstymo konstrukcijų. Vieną iš jų ėmė atstovauti L. Rankės „pasaulinės istorijos“ studijos.

„Idėja gyvena tikruose valstybės vyruose: ji valdo jų elgesį, jų mintyse ir dvasioje sukoncentruoja valstybės būtį. <...> Kaip tik joje šie vyrai aptinka savo priedermę: toliau vadovauti jau pradėtam gyvenimui, nuolatos jį kilninti“⁹. Šiuose žodžiuose, šalia ryškaus idealizmo, galima pastebėti dar du esminius sveiko proto momentus. Nepežengdamas kasdienybės aktualijų, jis, pirma, savo egzistencinėje erdvėje regi vien konkrečios visuomenės subjektus ir, ekstrapoliuodamas juos į visuotinės istorijos erdvę, nepajėgia susikurti subjekto kaip teorinio mąstymo įrankio, t. y. abstrakcijos. Ši sveiko proto tendencija eina raudona gija per

⁶ Вайнштейн О. Ранке.— В кн. Советская историческая энциклопедия.— М., 1968, т. II.— С. 879—881.

⁷ Reikšmingas šia prasme tas momentas, jog istorijos mokslo viršūne L. Rankė laikė Tukidido darbus (žr. Ranke L. Über die Epochen der neuen Geschichte.— München—Leipzig, 1917.— S. 20).

⁸ Žr. Marksas K. Ir Engelsas F. Vokiečių ideologija.— V., 1974.— P. 145—148.

⁹ Ranke L. Das politische Gespräch und andere Schriftchen zur Wissenschaftslehre.— Halle / Saale, 1925.— S. 9.

visą L. Rankės kūrybą. Antras momentas tas, jog, pasikliaudamas empiriniu žodynu, vokiečių istorikas pamiršta savąjį instrumentinį kritiškumą ir perkelia į teorinį audinį „gyvenimo“ sąvoką¹⁰. Toks mąstymo judesys sąlygojo visišką L. Rankės pažiūrų supolitinimą ir, be kita ko, įvėlė į jo samprotavimus loginės painiavos:antai pateiktoje citatoje idėja „gyvena“ lygiai taip pat kaip ir konkreti valstybė.

Ir vis dėlto, ideologiškai užangažuotuose bei teoriškai negiliuose mūsų tyrinėjamo istoriko principuose esama keleto aspektų, į kuriuos verta atkreipti dėmesį. Tatai padarius, paaiškės šios pozicijos plėtojimo galimybės.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į empirinės „gyvenimo“ sąvokos naudojimo teoriniame kontekste pasekmes. Ieškodamas su šiuo terminu objektyvios tiesos, L. Rankė faktiškai nuslydo į prieštaravimus: argumentuodamas savo požiūrį į konkrečias istorines asmenybes, jis griebdavosi atvirų psichologinių charakteristikų, o tai jau kirtosi su jo pagrindine teze¹¹. Tačiau tuo jis padarė aktualų subjektyvios realybės tyrinėjimą, kuris žengė į visus humanitarinius mokslus.

Kita vertus, L. Rankė suteikė naują akstiną istorijos mokslo metodų ieškojimui, kadangi savo minties prieštaravimais parodė, jog žinių apie praeitį objektyvumo negalima pasiekti remiantis vien sveiku protu. Šitai bene aštriausiai pastebėjo J. G. Droizenas — vienas iš originaliausių XIX a. istorikų.

1843 m. pasirodžiusio veikalio „Helenizmo istorija“¹² antrojo tomo pratarinėje J. G. Droizenas, fiksuodamas susidariusią padėtį, konstatuoja savo mokslo šakos krizę: „Virtuoziskai išvystęs savąją techniką, gausiai perkrautas vis naujai kaupiama medžiaga... šis mokslas, berods, pamiršo, ko jam iš tikrųjų trūksta“¹³. O trūko jam, J. G. Droizeno įsitikinimu, kantiškojo perversmo.

Reikalas ieškoti savarankiškos metodologijos sukėlė J. G. Droizeno opoziciją L. Rankei. Nesileisdamas į platesnes diskusijas, jis puolė savo vyresnį kolegą klausimais, kurie iš tikro ir atskleidė silpnąsias pirmtako koncepcijos puses: „Kokiais kriterijais jis vadovaujasi? Iš kurio atskaitos taško jis žiūri į daiktus?.. Apie objektyvų tikrumą čia negali būti nė kalbos, kadangi pačiuose daiktuose nėra objektyvumo kriterijaus, kuriuo remiantis būtų galima spręsti apie jų svarbą ir reikšmingumą“¹⁴. Toks

¹⁰ G. V. Hégelis, kaip žinoma, labai atsargiai operavo „gyvenimo“ terminu, nesuteikė jam teorinio apibrėžtumo (žr. *Гегель Г. Энциклопедия философских наук*, т. I. Наука логики.— М., 1975.— С. 226, 406). Vėliau „gyvenimo filosofijos“ atstovas V. Diltejus pavertė šį terminą viena iš pagrindinių teoretizavimo sąvokų, tačiau, neįveikęs jos destruktivumo, neišvengiamai turėjo tapti iracionalistu (žr. *Dilthey W. Gesammelte Schriften*.— Leipzig und Berlin, 1927.— Bd. 7.— S. 228—245).

¹¹ Pavyzdžiui, aprašydamas I. Lojolos asmenį, L. Rankė imasi net poetizavimo (žr. *Ранке Л. Римские папы в последние четыре столетия*.— СПб., 1874.— Т. I.— С. 143—146.).

¹² J. G. Droizenas pirmasis pavartojo helenizmo terminą ir apibrėžė jo objektą.

¹³ *Droysen J. Theologie der Geschichte // Droysen J. Historik*.— München, 1967.— S. 377.

¹⁴ *Droysen J. Enzyklopädie und methodologie der Geschichte // Droysen J. Historik*.— S. 283.

užsi puolimas primena vadinamąją naikinančią kritiką, tačiau radikaliai naikinanti ji nebuvo: tuo pat metu tylomis buvo palaiminta subjektyvistinė L. Rankės pažiūrų pusė ir imtasi jos konstruktyvaus plėtojimo.

1857 m. Jenoje J. G. Droizenas perskaito paskaitų ciklą „Istorijos mokslo enciklopedija ir metodologija“, kurį vėliau (nuo 1859 m. jau Berlyne) pakartoja ne mažiau kaip 18 kartų¹⁵. Šios paskaitos tezių pavidalu (95 paragrafai) buvo išspausdintos rankraščio teisėmis ir gavo pavadinimą „Mokslo apie istorinį tyrimą pradmenys“. H. Šnėdelbacho teigimu, tai buvo pirmasis modernaus istorijos mokslo kanonas, apibrėžęs pohegėlinės istoriosofijos rėmus¹⁶. Tačiau J. G. Droizeno metodologinis originalumas nepelnė greito pripažinimo — platesnė jo pažiūrų percepcija prasidėjo daug vėliau, po 1936 m., kai R. Hiübneris paruošė spaudai ir išleido paskaitų rankraštinę medžiagą. Deramai suprasti jo pažiūras sunkino ta aplinkybė, jog glaustos tezės buvo suskirstytos dar į tris skyrius (Metodika, Sistematika, Topika), vargu ar pasižymėjusius loginiu nuoseklumu.

Tad J. G. Droizeno koncepcijos atskaitos taškas sąlygiškai gali būti apibūdintas kaip opozicija L. Rankės pretenzijoms pavaizduoti praeitį tokią, kokia ji buvo iš tikrųjų. Savo pirmtako metodą jis pavadino „pasakojančiu“¹⁷, taigi — nemokslišku. Tatai reiškė, jog, atskiriant sveiką protą nuo mokslinio, iš principo buvo atmestas ir visų L. Rankės pažiūrų *raison d'être*. Žinia, praeitis pastarojo tyrinėjimuose buvo traktuojama substancialiai, tam tikra prasme ontologiškai „solidžiai“ — kaip savarankiška būties sritis, nepasiduodanti progreso kriterijų vulgarizacijai, kuri iš esmės negali būti traktuojama kaip dabarties temų suaktualinto mąstymo ir veiklos ištakos¹⁸. Šis mąstymo ontologizmas J. G. Droizenui buvo visiškai nepriimtinas. Jis pareikalavo priešingo akcento, būtent — padaryti praeitį „priklausoma“ nuo dabarties, tačiau priklausoma idealiai.

„Istorinio tyrimo metodą nulemia jo medžiagos (ihres Materials) morfologinis pobūdis. Istorinio metodo esmė grindžiama to, kas tiriama, supratimu.

Supratimo galimybė remiasi išraiškos (Äußerung), kuri iškyla kaip istorinė medžiaga, kongenialumu. Tai sąlygoja ta aplinkybė, jog jusliškai dvasiška žmogaus prigimtis kiekvieną vidinį judesį išreiškia išoriniu jausumu, t. y. kiekvienoje išraiškoje atsispindi vidiniai procesai. Išraiška

¹⁵ *Schnēdelbach H. Geschichtsphilosophie nach Hegel: Die probleme des Historismus.*—Freiburg / München, 1974.—S. 89.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ *Droysen J. Grundriß der Historik // Droysen J. Historik.*—S. 361.

¹⁸ L. Rankės istoriosofinė koncepcija, be kita ko, pasižymėjo tam tikra religine orientacija. Antai progreso idėjos jis nepripažino tuo pagrindu, kad ji yra beprasmiška dievybės atžvilgiu. Esą kiekviena epocha turi „didžiąsias tendencijas“ (leitenden Ideen), kurių dėka „tiesiogiai santykiauja“ su dievu (pvz., XVI a. antros pusės religinio atgimimo sąjūdis, XVIII a. kultūrinis utilitarizmas). Kiekviena epocha tuo būdu gyva savuoju „aš“, o ne tais vaisiais, kuriuos ji palieka (žr. *Ranke L. Über die Epochen neueren Geschichte.*—S. 15—19). Visa tai tiesiogiai siejosi su garsiosios L. Rankės formulės ontologizmu, kurį H. G. Gadameris vadino „naiviu“ (žr. *Gadamer H. G. Wahrheit und Methode.*—S. 196).

sužadina prisiminimus ir atkuria suvokėjo vidinėje būsenoje (in das Innere) analogišką procesą. Girdėdami baime persiėmusį riksmą, mes jaučiame šaukiančiojo baimę¹⁹. Tad pirmoji J. G. Droizeno naujovė aki-vaizdi — jis įveda į istorijos mokslą naują pažinimo matmenį, vadinamą „supratimu“. Tiesa, į akis krinta tai, jog XX a. psichologijos mokslo kontekste čia pateikti samprotavimai ganėtinai fragmentiški, reikalauja konkretizavimo. Tačiau praeitame šimtetyje G. V. Leibnico psichofizinio paralelizmo idėja dar buvo pakankamai populiari²⁰, todėl visiškai natūralu, kad ypač nespecialistai galėjo pasinaudoti ja, grįsdami savo pažiūras. J. G. Droizenas pasiremia šia idėja, norėdamas parodyti, kad praeities tyrinėjimai, jeigu juose iš tikrųjų siekiama atskleisti istorijos vyksmo esmę, turi aktualizuoti žmogiškosios (subjektyvios) realybės apmąstymą. Tai reiškia, jog pradžioje būtina apibrėžti subjektyvios realybės erdvę „čia ir dabar“ t. y. pradėti nuo to, kas akivaizdžiai duota mokslininkui jo paties vidinio patyrimo vyksmu. Padarius šį kardinalų posūkį, jau buvo galima skelbti, kad istorijos mokslui, prieš tiriant to, „kas buvo“, dėsnius, pradžioje būtina perprasti paties istorinio pažinimo perėmimo dėsninius²¹.

Metodologinės refleksijos poreikį J. G. Droizenas ėmė realizuoti pasitelkdamas minėtąją „supratimo“ sąvoką. Kalbant dabartine kalba, tai buvo mėginimas apmąstyti teorijos kognityvinius aspektus, todėl neturėtų stebinti tas faktas, jog vokiečių istorikas anaipol nesiruošė atmesti ar užginčyti savo mokslo šakos pasiekimų (pavyzdžiui, L. Rankės istorinės žinios jam nekėlė jokių abejonių). Visas J. G. Droizeno originalumas pasireiškė tuo, jog, žengdamas I. Kanto keliu, jis, lygiai kaip ir pastarasis, turėjo pripažinti, kad esama tam tikros nereflektuojamos racionalumo duotybės, į kurią reikia atsiremti²². Pripažinus šitai, galima buvo imtis konstruktyvių naujovių, kurios jau nebeprimintų barbaro, bandančio pasigaminti pirmąją savo lazda, darbo.

Pirma sąlyga, kuriai paklūsta bet kuris tematizuotas mąstymas — formalus visuotinas principas. Tokio principo vietą J. G. Droizeno koncepcijoje užėmė postulatats apie istorinį žmogaus prigimties nekintamumą. Tačiau yra viena ypatybė: vokiečių istorikas atskirai jo nesuformulavo, o tiesiog įpynę į savo svarstymų audinį kaip savaiame suprantamą giją. Psichofiziniam paralelizmui šis postulatats buvo būtinas.

Istorinio objekto tyrinėjimas yra, anot J. G. Droizeno, dvasinis bendravimas su istoriją kūrusių žmonių sielomis. Pačių sielų nebėra, tačiau visa, kas sudaro mokslininko tyrimo lauką, — šių sielų išraiška, įdaiktin-

¹⁹ *Droysen J. Grundriß der Historik // Droysen J. Historik.* — S. 328.

²⁰ *Ирошевский М. Психофизическая проблема // Философский энциклопедический словарь.* — М., 1983. — С. 551.

²¹ *Droysen J. Antrittsrede in der Berliner Akademie // Droysen J. Historik.* — S. 428.

²² I. Kantas, siekdamas padaryti perversmą moksliniame mąstyme, anaipol nesikėsino prieš mokslą kaip absoliutų pažintinės veiklos racionalumo rezultatą. Ta prasme jam buvo svetimos J. G. Fichtės aspiracijos sukurti mokslo mokslą (žr. *Кант—Тифтрукну // Кант И. Трактаты и письма.* — М., 1980. — С. 616).

tas subjektyvumas. Sąvoka *Äußerung* jau operavo G. V. F. Hégelis anksčiau savo kūrybos laikotarpiu²³, tačiau pastarojo interpretacija iš esmės skyrėsi nuo J. G. Droizeno požiūrio. Klasikinės filosofijos atstovas faktiškai neskyrė dviejų dalykų: žmogaus dvasios objektyvacijos kultūros produktuose ir šios objektyvacijos racionalaus įvaldymo — jo sistemiškame mąstyme viena be kita neturėjo savarankiškumo. Tuo tarpu J. G. Droizeno koncepcijoje įvyksta atotrūkis: žmogaus dvasios objektyvacija praranda racionalumo matmenį ir „išraiška“ įgyja visas unikalias atskiro žmogaus sielos savybes. Istoriko uždavinys, žiūrint racionalisto akimis, tampa nepavydėtinas: turint prieš save intelekto, jausmų ir valios konglomeratą, vadinamą siela, prasismelkti į savo objektą ir išgauti jo egzistencijos algoritmą. Ar metodologiškai įmanoma eksplikuoti tokią nuostatą?

Vienas iš galimų šios nuostatos savisklaidos metodų — mistinis „sielų bendravimas“. J. G. Droizenas, žinoma, jį atmetė. Savo metodologinę refleksiją jis parėmė kitkuo — „žvilgsniu į save“, kuris nuo R. Dekarto laikų ne vieną mąstytoją išvadudavo iš mistikos pinklių. Šio minties judesio ypatumas buvo tas, jog, užuot pareikalavęs iš mąstymo dar vieno postulato, jis pagilino pačios minties slinktį savimonės dimensija. „Epochų, tautų, valstybių, religijų ir t. t. visuma tėra absoliutaus totališkumo išraiška, totališkumo, kurį mes nujaučiame ir kuriuo pasitikime, kuris kyla iš *cogito ergo sum*, t. y. iš „aš—būties“ (Ichsein) akivaizdumo — šio mums abejonių nekeliančio fakto“²⁴. Ir toliau: „Istorinio tyrinėjimo prielaida yra refleksija, kuri teigia, jog manoj „aš“ turinys yra įtarpinimo rezultatas, istorijos išdava. Konkretus prisiminimas yra pažintasis įtarpinimo faktas“²⁵.

Nereikia abejoti, kad tokius apmąstymus L. Rankė „diskvalifikuotų“ — paliktų juos už istorijos mokslo ribų. Bet, kaip minėjome, J. G. Droizeno originalumas nebuvo savitiksliis ir juo labiau savavališkas — jis gimė sparčiai progresuojant istorinei žinijai ir siekė paspirti ją tvirtu pamatu. Berlyno profesoriaus dekartiškoji refleksija iš esmės neatmetė būtinumo ontologiškai pagrįsti žinias, tačiau ontologinį argumentą jis aptiko ne anapus „čia“ ir „dabar“ egzistuojančios subjektyvios realybės, o kaip tik joje. Tas faktas, kad „aš“ savosios sąmonės turinį suvokia ne kaip uždara, absoliučią sistemą (kadangi esama absoliutesnio atskaitos taško), leidžia daryti išvadą apie principinį sąmonės „neišbaigtumą“, jos, kaip tam tikro tarpininko, laikiškumą. Tatai reiškia, jog sąmonės turinys yra istoriškas, tarsi atėjęs iš praeities. Pažiūrėjus priešinga kryptimi, o tai — profesionalaus istoriko pareiga, kurią, reikia manyti, J. G. Droizenas įvykdė, galima pastebėti, kad pati istorija „įeina“ į sąmonę.

Ir vis dėlto, greičiausiai tos profesinės pareigos dėka J. G. Droizeno refleksija nebuvo absoliuti, t. y. ji netapo begaline „tuščiojo aš“ paieša-

²³ Зг. Мотрошилова Н. Путь Гегеля к «Науке логики». — М., 1984. — С. 73.

²⁴ Droysen J. Grundriß der Historik // Droysen J. Historik. — S. 330.

²⁵ Ten pat. — P. 332.

ka. Aptikęs ontologinį istorinių žinių tikrumo argumentą, kartu ir pagrindinę kognityvinio jų perėmimo funkciją, vokiečių mokslininkas panaudojo šiuos atradimus kaip priemonę saviems tikslams.

Pirma, ir tai svarbiausia, sąmonės turinio istoriškumas suteikia vidi-
niam patyrimui pageidaujama dvilypumą: sąmonė tampa universaliu pra-
eities ir dabarties tarpininku. Šis tarpininkas tuo būdu tampa tiek pra-
eities pažinimo įrankiu, tiek ir savotišku to pažinimo objektu. Todėl,
antra, buvo galima tam tikra prasme suabsoliutinti subjektyvaus paty-
rimo reikšmę istoriniame tyrime, suteikiant jam žinių supratimo funkci-
ją, t. y. galią „įteisinti“ jas. Tai faktiškai ir buvo padaryta. Taip
J. G. Droizenas, užuot ėmėsis mistiško „sielų bendravimo“ doktrinos, pa-
kankamai racionaliai įvedė į istorijos pažinimą supratimo fenomeną. Me-
todologine prasme tatau reiškė, jog pažinimui buvo pripažįstamas mokslis-
kumo statusas tik tuo atveju, jeigu jis įsisąmoninamas kaip subjektyvios
atminties turinys. Šią poziciją J. G. Droizenas išdėsto, nevengdamas ir
sugestyvaus teksto: „Istoriniuose tyrinėjimuose praeitis neiškyla kaip
duotybė, kadangi ji jau pasitraukė; tačiau, kas liko „čia ir dabar“, gali
priminti tą, kas buvo ir įvyko — tatau liekanos (Überreste). <...>

Kiekvienas dabarties momentas yra tapsmo rezultatas <...> Praeitis
lieka dabartyje kaip idealybė.

Vien tik idealybė, užgesę potraukiai, blankus blizgesys; neįsisąmonin-
tos praeities tarsi ir nėra.

Tyrinėtojo žvilgsnis pažadina ją <...>, išgyvena iš naujo, nušvie-
čia tuščią tamsą“²⁶.

Formali tezių funkcija pakankamai aiški: jos turi sužadinti tokią są-
monės būseną, kuri suteiktų moksliniam mąstymui *supratimo pajautą*²⁷.
Taigi vokiečių istorikas iki galo atskleidžia savųjų pažiūrų idealizmo
subjektyvistinį pobūdį. Neskirdamas istorinės sąmonės ir sąmonės isto-
riškumo, jis suabsoliutina dar ir individualiuosius, faktiškai — egzistenci-
nius žmogiškojo sąmoningumo parametrus.

Atskleidus bendruosius J. G. Droizeno „kognityvinės metodologijos“
bruožus, aptarta dar ne visa jo koncepcija. Liko nepaliesta dinaminė isto-
rinių tyrinėjimų formulė. Tokios formulės esama šioje koncepcijoje ir
štai kodėl.

Kai praeities tyrinėtojas paskelbiamas tam tikro dvasinio potencialo
funkcionieriumi (t. y. subjektu, realizuojančiu supratimo aktą), savuoju
egzistavimu jis aktualizuoja ir tęsia konkrečią kultūrinę tradiciją, sutei-
kia gyvybės ryšiui tarp praeities ir dabarties. Vadinas, istorinių išraiš-
kų supratimo prasmė peržengia subjektyvaus patyrimo bei profesinio

²⁶ Ten pat, p. 327.

²⁷ Šiame kontekste verta prisiminti vokiečių filosofo O. F. Bolnovo pastabą apie tai,
jog „supratimas nurodo į dvasinius (t. y. prasmingus) sąryšius, o ne sielos procesus“, ir
kad „supratimas nėra veikla. Jis veikia pabrėžia savyje esančią (in sich ruhenden)
dvasios-sielos būseną“ (žr. *Bolnow O. F. Religionswissenschaft als hermeneutische Diszip-
lin // Bolnow O. F. Studien zur Hermeneutik. Band I: Zur Philosophie der Geisteswissens-
chaften. — Freiburg / München, 1983. — S. 301—302*).

meistriškumo ribas, vadinasi, supratimas liudija ne vien individualų spon-taniškumą. Todėl ir turi išlikti klausimas apie „papildomus“ istoriko veiklos šaltinius. Nevartodamas šios terminijos, bet kaip tik šia dvasia J. G. Droizenas daug ką pasako.

„Žmogus, būdamas savo prigimtimi totalybe „aš“, pirmą kartą tampa savimi tik suprasdamas kitą, imdamas suprasti kitus, dorovinėse bendri-jose (šeimoje, tautoje, valstybėje, religijoje ir t. t.). Atskiras žmogus gali būti tik reliatyvia totalybe“²⁸. Palikdami nuošalyje paradoksalų žodžių derinį „reliatyvi totalybė“, turime atkreipti dėmesį į sąvoką „dorovinė bendrija“ (sittliche Gemeinsamkeit). Ši sąvoka nusipelno specialaus dė-mesio.

J. Vachas, fundamentalaus veikalo „Supratimas“ autorius, užfiksavo elementarų dalyką, kuriuo remiantis, jo įsitikinimu, galima pradėti su-pratimo analizę. Supratimas — kasdienio atskiro individo egzistavimo są-lyga ir išdava — negalimas be sąvojo antipodo — nesupratimo²⁹. Kitaip tarus, šis fenomenas apibrėžia atskirybės buvimo visuomenėje ribas, tarsi įteisina intersubjektyvių santykių normas. Taigi kalbant J. G. Droizeno terminija, kiekviena totalybė „aš“ neišvengiamai atsiduria situacijoje, kurioje esama jos atžvilgiu represyvos jėgos, to veiksnio, kuris „verčia“ suprasti.

Šią jėgą vokiečių istorikas apibūdino sąvoka „dorovinė bendrija“, taip pat sinonimiška jai, netgi tikslesniu žodžių deriniu — „dorovinė jė-ga“ (sittliche Macht), tik pirmu atveju daugiau fiksuojamas rezultatas, antru — funkcija. Pažvelgus iš intersubjektyvių santykių kampo, supra-timas, kaip atskiro individo sielos būseną, pasirodo esantis ne kas kita, kaip paklusnumas „dorovinei jėgai“ (arba tradicijai, kaip vėliau pasakys H. G. Gadameris). Belieka žengti žingsnį, ir naujos sąvokos turinys susi-sies su istorija. Šios implikacijos J. G. Droizenas, žinoma, neišvengė. Tačiau, prieš parodydami ją, turime nukrypti šiek tiek į šalį, kad pa-žvelgtume į dar vieną istorijos traktavimo aspektą Berlyno profesoriaus koncepcijoje.

„Gamta ir istorija yra pačios bendriausios sąvokos, kurias pasitelkus žmogaus dvasia aprėpia reiškinių pasaulį. Pasaulis išskyla prieš jį erdvės ir laiko formomis“³⁰. Elementarus bei pakankamai patogus samprotavi-mas. Bet ar tai vienintelis jo privalumas?

„Nesiliaujantis pasaulio reiškinių judėjimas verčia taip matyti daik-tus, kad suvoktum juos kaip nuolatinį tapsmą; šis tapsmas vienu atveju periodiškai pasikartoja (tai gamtos reiškinių sritis — A. J.), kitu — nenu-riimdamas savaime auga (Epidosis eis hautu).“

Reiškiniai, kuriuos mes regime pastarojo vystymosi pavidalu, neatsie-jami nuo laiko faktoriaus. Kaip tik taip mes suvokiame istoriją“³¹.

Epidosis eis hautu — Aristotelio sąvoka, apibūdinanti „savaiminį augi-

²⁸ Droysen J. Grundriß der Historik // Droysen J. Historik.— S. 329.

²⁹ Zr. Wach J. Das Verstehen.— Tübingen, 1926.— Band I.— S. 1—2.

³⁰ Droysen J. Grundriß der Historik // Droysen J. Historik.— S. 325—326.

³¹ Ten pat.— P. 326.

mą³². J. G. Droizenui ji pasirodė esanti itin paranki apibūdinti esminiam skirtumui tarp vadinamųjų žmogaus ir gamtos pasaulių. *Menschenwelt* terminas, tarsi atsitiktinai įsipynęs į jo samprotavimus, anaip tol nebuvo atsitiktinis, kadangi nevedė minties į šalį nuo pagrindinės temos: „Žmogaus pasaulis nuolat pasireiškia savo istoriškumu; ir tai yra ta specifika, kuri skiria jį nuo natūralaus pasaulio“³³. Tai reiškė, jog „savaiminis augimas“ turėjo būti apibrėžtas tik imanentiškai, nesinaudojant gamtos pasaulio parametrais. Čia ir turėjo ateiti į pagalbą supratimo fenomenas.

„Jeigu istorinis gyvenimas būtų vien nuolatinis pasikartojimas ir nieko daugiau, jame nerastų sau vietos laisvė ir atsakomybė, taigi jis būtų be dorovinio turinio, vien organiška gamta“³⁴. Bet tatau neįmanoma, kadangi esama dviejų visiškai skirtingų žmogaus santykiavimo su tuo, kas jį supa, būdų. Vienas iš jų mums jau žinomas, kitą J. G. Droizenas pavadino „aiškinimu“ (Erklärung). Lakoniškai, netgi nedrąsiai jis užrašo formulę, kuriai buvo lemta tapti garsiosios supratimo-aiškinimo dilemos pirmtake: „Istorinis tyrimas ne aiškina <...>, t. y. ne operuoja išvadamis, o supranta“³⁵.

Galima tarti, jog, nurodęs į šią opoziciją, J. G. Droizenas faktiškai užsklendžia savuosius samprotavimus į ratą, kurio visos dalys (istorija, supratimas, dorovinė bendrija, dorovinė jėga, žmogaus pasaulis) funkcionuoja kaip neišskaidoma visuma. Esmingiausias šios visumos parametras — jos „savaiminis augimas“, vyksmas, susietas J. G. Droizenos su racionalistinės kultūros idealu, terminu *humanitas*³⁶. Kaip tik bendražmogiškos, racionaliai-universalios gyvenimo erdvės kūrimas žmogaus pasaulį paverčia doroviniu pasauliu, verčia supratimą tarnauti dvasinės „statybos“ imperatyvui (geistige Übung ist Bildung)³⁷.

Atlikus palyginamąją dviejų koncepcijų analizę, išryškėjo du esmi-

³² H. Bonicas pastebi savajame „Index Aristotelicus“, jog terminą „Epidosis“ Stagiritis panaudojo tik vieną kartą — būtent toje kūrinyje „Apie sielą“ vietoje, į kurią ir atkreipė dėmesį J. G. Droizenas (žr. *Hünemann P. Der Durchbuch geschichtlichen Denkens im 19. Jahrhundert.* — Freiburg, 1967. — S. 71).

³³ *Droysen J. Enziklopädie... // Droysen J. Historik.* — S. 16.

³⁴ *Droysen J. Grundriß... // Droysen J. Historik.* — S. 339.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Reikšminga lygiagretė: E. Kasireris, kalbėdamas apie *homo symbolicus* taip pat prisimena terminą *humanitas*, kaip universalų žmogiškojo pasaulio „apipavidalinimo“ kriterijų (žr. *Cassirer E. The logic of the humanities.* — New HAVEN, 1961. — P. 22).

³⁷ Būdamas XX a. hermeneutikos pirmtaku, J. G. Droizenas apčiuopė visas svarbiausias šio mokslo charakteristikas. Tačiau vokiečių istorikas kėlė šiai, jo laikais dar neapibrėžtai, žinijos sričiai dorovinius kriterijus, ką faktiškai prarado mūsų šimtmečio hermeneutika. Netgi H. G. Gadamerio „filosofinė hermeneutika“ nesugebėjo restauruoti dorovinės pasaulio vizijos, nors savo universaliomis aspiracijomis ji tikriausiai nesikerta su racionalistinės kultūros *humanitas*. Kita vertus, H. G. Gadameris savoje srityje, ko gero, bus tapęs „paskutiniuoju enciklopedistu“, kuriuo savojoje tapo L. Vygotskis (žr. *Леонтьев А. О творческом пути Л. С. Выготского // Выготский Л. Собрание сочинений.* — М., 1982. Т. 1. — С. 9—41). Hermeneutika vokiečių filosofo rankose virto universalium mokslu be griežtos problematikos, o tai atskleidė specializavimosi būtinybę. Taigi netapusi visuotinės žinijos organonu, hermeneutika, lygiai kaip ir psichologija, priversta tapti taikomuoju mokslu.

niai teorinio perimamumo aspektai. L. Rankė, užsibrėžęs uždavinį pažinti objektyvų istorijos vyksmą, įpuolė į vidinius šio užmojo prieštaravimus (turimos priemonės neatitiko iškeltų reikalavimų) ir inspiravo originalią, nors iš esmės ir idealistinę istorinio pažinimo koncepciją. Dėl savo universalaus pobūdžio ji toli peržengė istorijos mokslo ribas ir daug prisidėjo prie hermeneutikos atsiradimo bei vystymosi. J. G. Droiženo samprotavimuose, kaip pažymi H. G. Gadameris, „supratimas“ virto filosofine sąvoka, pirmą kartą įveikusią nuorodą į estetiškes-panteistinės komunikacijos neapibrėžtumą³⁸ (tokią traktuotę rėmė romantikai, F. Šlėjermacheris, iš dalies ir L. Rankė). Kita vertus, paaiškėjo, kad pasaulėžiūrinė mąstytojo ar mokslininko orientacija ne visada tiesiogiai nulemia mokslinę pažangą. L. Rankės subjektyvizmas (nors ir netematizuotas) slėpė savyje platesnio mąstymo galimybes, kurias išskleisdamas J. G. Droiženas pasiekė originalių rezultatų. Tokių galimybių rutuliojimosi analizė visuomet naudinga mokslui.

³⁸ Gadamer H. G. Wahrheit... — S. 199.